

УДК 821.161.2(092)

Савчин Н. Б.

ТВОРЧІСТЬ РОМАНА АНДРІЯШИКА В РЕЦЕПЦІЇ РАДЯНСЬКОЇ КРИТИКИ

Стаття присвячена аналізу критичної і наукової рецепції прозової спадщини Романа Андріяшика в умовах радянського тоталітаризму 60-80-х років ХХ ст. Висвітлюється історія публікації та критичних оцінок у періодичній його романих «Люди зі страху», «Додому нема вороття», «Полтава», «Кровна справа», «Сад без листопаду», «Думна дорога» та «Сторонець».

Ключові слова: рецепція, роман, повість, літературна критика, періодика, журнал, стаття, рецензія.

Савчин Н. Б. Творчество Романа Андріяшика в рецепции советской критики. – Статья.

Статья посвящена анализу критической и научной рецепции прозаического наследия Романа Андріяшика в условиях советского тоталитаризма 60-80-х годов ХХ в. Раскрывается история публикации и критических оценок в периодике его романов «Люди со страха», «Домой нет возврата», «Полтва», «Кровное дело», «Сад без листьевада», «Думная дорога» и «Сторонец».

Ключевые слова: рецепция, роман, повесть, литературная критика, периодика, журнал, статья, рецензия.

Savchyn N. B. Creative works by Roman Andriyashyk in the reception of the soviet criticism. – Article.

The article is dedicated to the analysis of critical and scientific reception of Roman Andriyashyk's works in conditions of the Soviet totalitarianism in the 60-80s of the XX century in Ukraine. The history of publication and critical evaluation in the periodicals of his novels: „People in fright”, „No way home”, „Poltva”, „Blood deed”, „The garden without leaves”, „Elegy road”, „Storonets” are revealed.

Key words: reception, novel, story, literary criticism, periodicals, journal, article, review.

Незважаючи на те, що в останні роки з'явилося чимало публікацій Н. Зборовської [5], Л. Тарнашинської [5], В. Кузьменка [5], А. Шпиталю [5], І. Тищенко [13], А. Шатилова [15] та деяких інших дослідників, присвячених висвітленню багатогранного феномену мистецької спадщини Романа Андріяшика, до сьогодні ще в науці про літературу немає праць про співвіднесення творчості прозаїка й соцреалістичного канону, про специфіку рецепції його художнього доробку радянською критикою. Отже, актуальність дослідження зумовлена потребою об'єктивного осмислення літературно-критичної рецепції творчості Р. Андріяшика, позбавленої упередженого підходу рецензентів, авторів статей і відгуків про письменника, написаних упродовж 60–80-х рр. ХХ ст.

Мета статті полягає у розкритті особливостей рецепції романістики письменника радянською критикою.

Роман Андріяшик – «письменник наскрізь національний – від вишуканої мови, суто українських глобальних характеристик до твердої, фанатичної віри у нездоланність відродження народу, засудження пристосуванства і зрадництва» [5, 282].

Перший роман письменника «Люди зі страху» (1966) критика зустріла загалом доброзичливо («Друг читача», «Сільські вісті» та ін.). Головний герой роману – учасник Першої світової війни Прокіп Повсюда – усвідомлює безглуздість її для своєї нації.

Проте у відгуках на твір не обійшлося і без моралізаторських повчань, на кшталт того, що автор односторонньо змалював образ комуніста Павлюка («Жовтень». – 1967. – № 7) і т. п. Натомість І. Чендей привітав появу в літературі талановитого письменника, назвавши свою рецензію про

твір Андріяшика «Романом про долю народну» [14]. Пітримав прозовий дебют «далеко не початківця» М. Шатилов, зауваживши, що це виняткове явище тогочасної романістики, дарма, що коло його прихильників нешироке [15, 23].

Наступні два романи з циклу творів прозаїка про ХХ ст. побачили світ у 1969 р. В «Історії української літератури ХХ ст.», підготовленої авторським колективом співробітників Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, як і в багатьох статтях про письменника, час виходу роману «Додому нема вороття» датується 1976 роком. Однак І. Тищенко спростувала це твердження, оскільки твір Р. Андріяшика з'явився в журналі «Дніпро» за 1969 р. [13, 6]. У тому ж 1969 р. часопис «Прапор» (№ 8-9) оприлюднив перші дві частини роману «Полтва». Отже, хронологічно «Полтва» мала з'явитися відразу за романом «Додому нема вороття», однак термін повної публікації було відкладено до 1976 р.

Другий роман письменника «Додому нема вороття» викликав досить гучний розголос у фаховій періодиці [12; 2; 7; 9]. Один із рецензентів побачив у творі співзвучність зі стильовою манерою Е. Хемінгуей, провівши паралель із романом «Прощавай, зброє», в якому головний герой також є «зайвою людиною» [7, 204].

У романі «Додому нема вороття» автор зобразив розділену сусідами Україну, «невибагливе гуцульське життя й рабську долю нації – опору й годувальницю окупантів» [5, 276]. Заголовок роману ідентифікував трагічний смисл буття бездержавного народу: додому нема вороття тому, що немає дому, не існує такої держави, якою є батьківщина головного героя Оксена Супори.

Останнім твором своєрідної трилогії Р. Андріяшика, присвяченої ходінню героїв по муках тоталітарного пекла ХХ ст., виявився роман «Полтва». Після першої публікації в журналі «Прапор» значно перероблений, позбавлений головних ідейних акцентів, роман з'явився у 1982 р. під назвою «Думна дорога». В його основу покладено реальні історичні події, а саме – існування підпільного університету у Львові протягом 1920–1925 рр. в умовах окупації земель Західної України Польщею.

Символічною є назва твору. Полтва – це ріка, що тече під Львовом. Її замуровано в бетон. Однак люди пам'ятають, що «під чавунною декою клекоцуться і б'ються об мури темні запінені потоки» колись чистої річки Полтви. Забруднена нечистотами, вона виростає в романі до символу зіпсованого життя, підпорядкованого суспільному беззаконню.

У московському журналі «Дружба народів» з'явилася стаття Л. Новиченка «Наскільки це історично?..» [11], в якій були піддані критиці два романи – «Перші краплі дощу» В. Собка і «Полтва» Р. Андріяшика. Тоді ж були надруковані погромні статті і в «Літературній Україні» (редакційна – «Всупереч історичній правді» [1] та стаття І. Дорошенка «А з позицій реалізму?» [4]). «Радянська Україна» оприлюднила критичну статтю Б. Дудикевича «Чисті джерела теми в потоці суб'єктивізму» (8 грудня 1970 р.) та ін.

Проте, якщо після суворого «аналізу» критиків В. Собко продовжував спокійно писати й надалі, а згодом у 1974 р. навіть одержав Шевченківську премію за «Лихобор», відзначений П. Загребельним як один з кращих творів в українській прозі, то доля «Полтви» й самого Р. Андріяшика різко змінилась: він ніби зник з літературного обрію, лише промайнула згадка про письменника

19 травня 1971 р в «Літературной газете». Зокрема, в огляді прози, аналізуючи доробок представників різних поколінь літераторів, Віталій Дончик констатував, що є ще й такий автор, «чий нещодавно виданий у Москві солідний том з двох романів «Люди зі страху» і «Додому нема вороття» здатен переконати не одного «скептика» в наявності ще недовикористаного по-справжньому і не усвідомленого нами як слід багатого запасу сил в українській прозі» [3].

Попри таку підтримку, Р. Андріяшик, по суті, на тривалий час був позбавлений можливості друкуватися, оскільки творив художній світ, що не вписувався в канони «соцреалістичного» мистецтва.

1978 року побачив світ роман «Кровна справа», в якому Р. Андріяшик звернувся до побуту криворізьких гірників, поклавши в основу сюжету життя депутата, Героя Соціалістичної Праці Якова Покори. Проте й тут прозаїк змоделивав екси-

стенційну ситуацію – у Покори в Карпатах гине родина і всі події відбуваються з героєм тоді, коли він перебуває в пригніченому стані, переймається думками лише про сім'ю, про минуле. Цей межовий стан автор намагався художньо «зняти» стосунками з друзями та колективом. Отже, «компромісний» роман «Кровна справа», написаний Андріяшиком задля демонстрації партійним і радянським функціонерам від літератури «роботи автора над помилками» після «доброзичливої, однак цілком об'єктивної критики», став одним з багатьох в українській літературі «твором на виробничу тематику».

«Вагомим здобутком романістики» назвав критик М. Наєнко «Сад без листопаду» Р. Андріяшика (1980) [10, 38]. Давній сюжет про ворогування двох родів розбудовувався тут на матеріалі тогочасної дійсності, персонажі опинилися по обидва боки ідеологічних барикад. Коли Петро Скидан був активним «творцем нового життя», то Юрко Верхоляк пішов до УПА. Куля, пущена ніби з обрізу Верхоляка, і досі в плечі у Скидана, та його син Михайло Скидан полюбив Ірину Верхоляк. Власне, Михайло і є головним героєм цього твору, позначеного екзистенційною напругою: молодий офіцер опромінений, і він не знає, коли помре. Його життя позначене девізом: кожний день, як останній. Коли він служив у ракетних військах, трапилась нештатна ситуація: Михайло опинився у шлюзовій камері, щоб відправити ракету в тунель. Ті дві хвилини перебування в зоні радіації і привели його до шпиталю, а потім і до списання з армії. Відмовившись від військової пенсії, герой починає життя спочатку. Його рідне село Виселки переселяють на нове місце (знайшли запаси сірки), будують великий комбінат.

Проблема «обрізаного коріння» завжди хвилювала українських письменників, їй присвячено «Поему про море» О. Довженка, «Птахи полишають гнізда» І. Чендея та ін. Кожен автор по-своєму розробляв цю болючу тему, адже для кожної людини, що переїжджає на нове місце проживання, треба знайти відповідний художньо-психологічний підхід. Тому зрозумілими стають роздуми головного героя роману Р. Андріяшика про світ, якому загрожує атомна небезпека, про своїх односельців: «Я люблю життя... Я люблю людей. (Якби не любив, тебе б не поставили до начинених смертю сигар... Там це враховують у першу чергу). Я люблю людей...» (16, 102). Щоб зберегти пам'ять про минуле в житті земляків, щоб не стали вони в новозбудованому селищі безкореневими, він створює там красназнавчий музей. Прагнення опанувати історичні закономірності життя, своєрідну тяглість художнього часу притаманне всім творам Р. Андріяшика. Влучно зауважив А. Кондратюк, аналізуючи «Сад без листопаду»: «Художнє чуття історичної перспективи Р. Андріяшика завжди

чільно узгоджується з перспективою психологічною, із сюжетно-композиційною структурою і зображувальними засобами» [8, 19]. Так, кількома штрихами прозаїк зобразив смерть Юрка Верхоляка, якого не любили в селі: *«Поховали Верхоляка, як годиться. Плакала, йдучи за домовиною, Пекла; зачервонили очі від сліз у дочок і зятів.*

Уже два місяці Юркове тіло в землі, та деколи привидиться: то комусь із рідні, то сусідові, то сусідці, то кумові, то сватові, то комусь із голошинських парубків. І без нього, без його п'яної, по-собачому кривобокої ходи вулиця стала ніби порожня» (16, 169).

На жаль, через редакторські втручання в текст роман «Сад без листопаду» потерпав від втрати художньої та композиційної цілісності. Найбільше шкодував письменник за вилученою колізією про трагедію дивізій, які під Семипалатинськом перебували в епіцентрі вибуху й одержали смертельну дозу радіації. Перші згадки про цей страшний злочин влади з'явилися лише в 1990 р.

В огляді романістики 1982 року М. Кодак відзначив своєрідність нового твору Р. Андріяшика «Думна дорога», віднісши його до психологічних творів не стільки матеріалом, як формами його побутування (внутрішні монологи і діалоги) [6]. Сталося так, що через 14 років після «Полтви» вийшов роман, який був певною мірою і «Полтвою», і новим твором. Попри те, що у ньому були зняті головні ідейні акценти та суворо відредаговано будь-яку згадку про національне питання, все ж деякі місця прозаїку вдалося зберегти, зокрема, про окупацію Польщею західних областей України: *«Усі складники окупації залишилися без змін: край стає колонією, землею визиску, переслідується українське слово, скорочуються українські видання, за винятком слуг колонізаторів, утискується українська інтелігенція»* (17, 136). Паралель з радянською владою наочна, а от щодо образу самого Юліана, то він тут – уже ідейно сформована особистість. І все це через те, що *«у Ворохті він десь роздобув брошури Леніна і з того моменту ніби перестав належати тому світові, – стверджує оповідач. – Скільки, наприклад, мовлено і писано про те, що українці – не державний від природи народ. А він же створив її – радянську державу»* (17, 155). Ці слова, очевидно, вписані редактором – ніби заперечення постулатів «Полтви» про українську ментальність.

Паралельне прочитання «Полтви» і «Думної дороги» показує, як жорстокий ідеологічний тиск на автора нівечить твір, залишаючи лише певну частку первинного авторського задуму. Загалом роман одержав високу оцінку критики. Наприклад, М. Кодак зазначав: *«У романі Р. Андріяшика ми відчуваємо багатство індивідуалізуючих барв. Часом читачеві згадається С. Тудор, Ірина*

Вільде, іноді асоціації будуть глибшими в часі (І. Франко, В. Стефаник), але завжди відчутна підпорядкованість притаманної автору поліфонії єдиного задуму, на який спрацьовує вся стильова палітра твору» [6, 22].

Притчевим втіленням проблеми «загубленої» української людини є сцена роману, коли пасажери корабля опускаються на коліна посеред океану – тут затонув корабель із галицькими емігрантами, яких було кілька тисяч. Та загубленість може бути не лише в просторі, хоч багато з тих, хто виїхав із рідної землі, її не втратив; а дехто навпаки – знайшов себе як українця саме на чужині. Найстрашніше – втратити себе на рідній землі.

1992 р. побачив світ написаний у 1984–1986 рр. у рідному селі в неймовірно важких і моральних умовах роман «Сторонець», за який у 1998 р. автор був удостоєний Державної премії України ім. Т. Шевченка. Це один із найбільш вдалих історичних творів Р. Андріяшика, присвячений Юрію Федьковичу. Про поета писали багато: І. Франко, М. Драгоманов, О. Маковей та ін. З-під пера Р. Андріяшика постав інтелектуальний роман-дискусія, твір про пошуки власної особистості в складному, суперечливому і жорстокому світі тогочасної Буковини, спольщеної й онімеченої.

Твір побудовано у формі суворо датованих монологів письменника, на високій думці, асоціативному, філософсько-полемічному мисленні, «тій геніальній, властивій для всіх попередніх романів ідеї мужності і непокороженості рідного краю, рідного народу» [5, 281]. Офіцер цесарської армії Осип Гординський, що ходив походом на Гарібальді, німецький поет, якого вже друкували і поважали, кидає військову службу і повертається додому в село Сторонець-Путилів, щоб Словом служити рідному народові. Саме ж поселення Сторонець розташоване в середгір'ї Карпат, де, за словами автора роману, збереглися ще язичницькі вірування, обряди, мовні формули, словом, доволодимирський менталітет. Тут асимілювались навіть консервативні німці і свавільні цигани. Мало свідомих українців прагнули розбудити своїх краян. Усвідомивши себе українцем, Юрій Федькович іноді сприймався диваком: *«І, знімечений буковинець, я шукав під шпінцрутенами свого народу, як конаючий Мойсей з господніми заповідями, а народу того й не було, бо він ще не родився...»* (18, 55).

Повернення є лейтмотивом твору. Ю. Федькович повертається додому, з католицизму у православ'я, у «рідну батьківську віру», в українську культуру.

Прозова спадщина Романа Андріяшика – одне з прикметних явищ у розвитку літературного процесу в Україні 60–80-х рр. ХХ ст. У своїх творах

митець зумів насамперед ідентифікував фундаментальні ознаки української національної ідеї, через що й вважався небезпечним для тоталітарного режиму. Радянська критика тенденційно підходила до оцінки романів митця, звинувачуючи його – справжнього патріота України у «фаль-

сифікації» історії, у «розпалюванні ворожнечі» між народами. Для можновладців була вибуховою, своєрідною міною уповільненої дії не лише художня творчість Р. Андріяшика, але також і його життєва позиція, бо вона персоніфікувала національну ідею народу України.

Література

1. Всупереч правді історії [редакційна стаття] // Літ. Україна. – 1971. – 12 січня. – С. 4.
2. Загорулько Б. Багатий ужинок / Б. Загорулько // Жовтень. – 1969. – № 6. – С. 73-75.
3. Дончик В. Проза: день сьогоднішній / Виталий Дончик // Лит. газета. – 1971. – 19 мая. – С. 5.
4. Дорошенко І. А. А з позицій реалізму? / І. Дорошенко // Літ. Україна. – 1971. – 23 січня.
5. Історія української літератури: ХХ – поч. ХХІ ст.: навч. посіб. : у 3 т. / В. І. Кузьменко, О. О. Гарачковська, М. В. Кузьменко та ін.; за ред. В. І. Кузьменка. – К. : Академвидав, 2014. – Т. 2. – 536 с.
6. Кодак М. Роман 82 – від давнини до сучасності / М. Кодак // Рік'82. – К., 1983. – С. 19-22.
7. Колісниченко А. Прорив до істини / А. Колісниченко // Вітчизна. – 1969. – № 8. – С. 203-207.
8. Кондратюк А. Витоки художньої істини / А. Кондратюк // Укр. мова і літ. в шк. – 1987. – № 10. – С. 15-20.
9. Кореневич Л. Гармонія правди / Л. Кореневич // Дружба народів. – 1969. – № 8. – С. 267-273.
10. Наєнко М. П'ятиліття українського роману / Михайло Наєнко. – К. : Рад. письменник, 1985. – 135 с.
11. Новиченко Л. Насколько это исторично? / Л. Новиченко // Дружба народів. – 1971. – № 1. – С. 221-227.
12. П'янов В. Шляхи Оксена / В. П'янов // Літ. Україна. – 1969. – 11 березня.
13. Тищенко І. Ю. Проблема «втраченої» людини у творчості Романа Андріяшика: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.01 – українська література / І. Ю. Тищенко: Київський ун-т імені Бориса Грінченка. – К., 2011. – 18 с.
14. Чендей І. Роман о доле народной / И. Чендей // Дружба народів. – 1967. – № 8. – С. 269-271.
15. Шатилов М. Подоланий страх / М. Шатилов // Прапор. – 1968. – № 5. – С. 93-5.

Джерела ілюстративного матеріалу

16. Андріяшик Р. Сад без листопаду: Роман / Р. Андріяшик. – К. : Молодь, 1980. – 242 с.
17. Андріяшик Р. Полтава: Роман / Р. Андріяшик. – К. : Дніпро, 1989. – 250 с. (Серія «Романи й повісті», № 5).
18. Андріяшик Р. Сторонець: Роман / Р. Андріяшик. – К. : Укр. письменник, 1992. – 175 с.